

RAD OSNOVNIH ŠKOLA U DALMACIJI NA KRAJU NOB-a (ŠKOLSKA 1944/1945. GODINA)

MATE ZANINović
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK: 371(497.18)(091)
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno: 1989 — 12-26
Received

U procesu narodne revolucije u našoj zemlji, kao njen integralni dio, provodila se i organizirana prosvjetna i kulturna revolucija. Prosvjetnim i kulturnim radom u početku rukovode antifašističke organizacije predvođene KPJ, koja je rukovođila i narodnooslobodilačkom borbom naših naroda.

Prve partizanske škole na oslobođenom teritoriju u Dalmaciji 1942 — 1944. radile su u teškim uvjetima. Česti upadi okupatora i domaćih izdajnika ometali su normalan rad škola. Školske zgrade bile su većinom popaljene, opljačkane i uništene. U pojedinim mjestima nastava se održavala u prirodi ili u privatnim zgradama. Čitanje se učilo iz proglašene i letaka, ali krajem 1944. učenici I. i II. razreda dobili su »Početnice« i »Bukvar«, pa im je bio olakšan rad na savladavanju početnog čitanja i pisanja.

Rad u osnovnim školama postao je organiziraniji i sistematičniji nakon što je osnovan Oblasni NOO Dalmacije (siječanj 1943) i njegov Prosvjetni odjel, koji je preuzeo brigu o organizaciji škola. U radu je nedostajalo učitelja, pa se oni iz redova omladine osposobljavaju na pedagoškim tečajevima. Na njima je omladina dobivala najnužnija stručna, pedagoška i politička znanja koja su im pomogla u organiziranom radu škola i narodnog prosvjećivanja.

Nakon oslobođenja cijele Dalmacije obnovljen je i rad učiteljskih škola u Šibeniku i Dubrovniku, a u Splitu je otvorena treća učiteljska škola. Učitelji su samoprijeornim radom s djecom u školi i zalaganjem u narodnom prosvjećivanju stekli ugled u narodu, pa je i interes naroda za školu bio velik. Škola i nastava bili su sastavni dio narodnooslobodilačke borbe.

Na idejnim osnovama, iz kojih se razvila osnovna škola i narodno prosvjećivanje, dalje se razvijao i usavršavao sistem odgoja i obrazovanja djece i omladine za vrijeme obnavljanja naše zemlje i izgradnje socijalističkog društva.

Borba za konačno oslobođenje Dalmacije počela je sredinom rujna 1944. godine, a završena 3. prosinca iste godine, nakon što su jedinice 8. korpusa — u jednoj od najvećih bitaka na našem području u toku drugog svjetskog rata — slomile otpor ustaša, četnika i okupatora i oslobodile Knin.¹

¹ S. Kvesić, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, IHRPD, Split, 1979, str. 799.

Nakon oslobođenja cijele Dalmacije prilazi se obnavljanju i izgradnji zemlje, pa se obnavlja i prosvjetna djelatnost, a *osnovno školstvo* dobiva novi poticaj u svome razvoju. Brigu o razvoju osnovnog školstva preuzeo je Oblasni NOO Dalmacije i njegov Prosvjetni odjel, koji su od svoga osnivanja (28. i 29. siječnja 1943. u Livnu)² radili na sustavnoj organizaciji prosvjetnog djelovanja i osnivanju osnovnih škola.

U obnavljanju osnovnog školstva Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Dalmacije našao se, poslije oslobođenja cijele Dalmacije, pred vrlo složenim zadacima, jer su tokom četverogodišnjeg ratovanja mnoge školske zgrade bile uništene; nedostajalo je i učitelja koji su za rata prelazili na nove dužnosti (u vojsci ili organima narodne vlasti), a jedan broj ih je poginuo u borbama s neprijateljima ili su bili u progonstvu. U toku drugog svjetskog rata uništene su ili spaljene 133 školske zgrade, 62 bile su u polu ruševnom stanju, dok je njih 149 bilo oštećeno,³ pa ih je trebalo obnoviti i osposobiti za redovno odvijanje nastave.

Nakon oslobođenja Dalmacije narod je s oduševljenjem prihvatio stanje u zemlji. Predvođen Komunističkom partijom i antifašističkim organizacijama, NOO-ima, sve se više uključivao u obnovi porušene zemlje, pa se to reflektiralo i na prosvjetnom planu. Narod je masovno sudjelovao u političkim akcijama i podržavao svaku pobjedu NOV-a i savezničkih armija na istočnom i zapadnom frontu.

U obnovi i sređivanju prosvjetno-školskih zadataka najveću teškoću je činio nedostatak učitelja i školskog prostora. Upotrebljivih školskih zgrada bilo je 245, a potrebe su bile dvostruko veće. Tada je bilo 788 učitelja osnovnih škola, od toga 427 stručnih i 341 pomoćni, a trebalo ih je još najmanje trista.⁴

Za uspješniju organizaciju osnovnih škola i sistematski rad u nastavi Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Dalmacije izradio je upute za organizaciju prosvjetnog i školskog rada, u kojima je ukazao na važnost osnovnih škola; u njima je bilo predviđeno da će nakon oslobođenja Dalmacije na njenom području djelovati 900 osnovnih škola, pa se ukazuje na obnavljanje i popravljavanje školskih zgrada u mjestima gdje one postoje, a tamo gdje ih nema trebalo je preurediti privatne zgrade za normalan rad osnovnih škola. Osim toga u spomenutim uputama govori se i o obnav-

² Isto, str. 464

³ *Školstvo Dalmacije u NOB*, str. 3 (Kutija Oblasni NOO Dalmacije), PAHŠM, Zagreb

⁴ Isto.

ljanju srednjih i učiteljskih škola, osnivanju općeobrazovnih tečajeva i drugih oblika narodnog prosvjeđivanja.⁵

Za ostvarivanje spomenutih zadataka trebalo je organizirati i srediti prosvjetne odjele od okružnih do općinskih NOO-a; u tu svrhu sređuju se NOO-i, biraju pročelnici i odbornici za prosvjetu, određuju referenti za osnovnu nastavu. Za referente se biraju stručni učitelji koji su dosadašnjom aktivnošću pokazivali savjesnost i stvaralaštvo u radu.

Na kraju 1944. godine na cijelom oslobođenom području Dalmacije djelovalo je 7 okružnih i 18 kotarskih prosvjetnih odjela, na čijem su čelu stajali okružni i kotarski pročelnici, tj. članovi izvršnih NOO-a, te okružni i kotarski referenti za osnovnu nastavu (školu). U mjesnim NOO-ima birani su odbornici zaduženi za prosvjetni rad. Referenti, okružni i kotarski, bavili su se stručnim problemima i rješavali organizacijsku problematiku, koja je u ono vrijeme bila vrlo složena.⁶

I Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Dalmacije se organizacijski sređuje, pa je podijeljen u šest odsjeka kojima rukovodi referent. Općim odsjekom je rukovodio Miljenko Grubelić, odsjeku za osnovnu nastavu referent je Tihomir Cvrlje i Emić Čić, odsjeku za srednju nastavu su referenti Vojmir Marinović i Smilja Mesarić, u odsjeku za narodno prosvjeđivanje Jure Stipišić, kulturno-umjetničkom odsjeku Jakša Ravlić, a odsjekom za kazalište rukovodio je Silvije Bombardeli. Do kraja NOB-a u spomenute odsjeke su ušli i drugi stručnjaci, jer se rad pojedinih odsjeka znatno razvijao i usavršavao.

Povjereništvo narodne prosvjete ZAVNOH-a na samom početku 1945. godine preselilo je iz Topuskog u Šibenik, pa su članovi ovoga Povjereništva pomagali u rješavanju složenih problema u organiziranju osnovnih škola na području oslobođene Dalmacije. Iz izvještaja Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a Dalmacije može se zaključiti pred kakvim zadacima su stajali prosvjetni odjeli; istaknut ćemo najvažnije:

— da pročelnik i referenti krenu na teren, formiraju prosvjetne aktive, dadu im upute za rad i, u suradnji s njima, organiziraju analfabetске tečajeve;

— da se posveti više pažnje materijalnom snabdijevanju nastavnika i njihovoj političkoj izgradnji;

— da se, uz pomoć NOO-a i prosvjetnih aktiva, organizira redovito čišćenje škola;

⁵ Isto.

⁶ Dr Miloš Z a n k o : Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941—1945, »Socijalistički front«, br. 1, Zagreb, 1950, str. 53.

- da se čim prije sazove kotarska učiteljska konferencija, a i prosvjetna konferencija;
- da se odmah ustroji zapisnik đučkih sastanaka i dnevnik rada;
- da se pozove rukovodioce omladine i provede organizacija pionira po svim školama;
- da se, uz pomoć prosvjetnih aktiva, organiziraju analfabetski tečajevi gdje je to potrebno;
- da se velika pažnja posveti političkoj izgradnji i uzdizanju nastavnika;
- da se preko Zdravstvenog odjela poradi na tome da kotarski liječnik pregleda školsku djecu i nastavnike i pruži im potrebnu pomoć.⁷

Iz naprijed spomenutog Izvještaja saznajemo da su članovi Povjereništva narodne prosvjete ZAVNOH-a Ivo Frol, Mira Jurić, Josip Mišić i Antun Kajfeš obišli Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Dalmacije. Članovi ovoga odjela obišli su i škole na šibenskom i zadarskom okrugu i učiteljski tečaj Oblasnog NOO-a Dalmacije, koji je organiziran i otpočeo s radom na otočiću Galovcu (Školjiću) ispred Preka na otoku Ugljanu. U obilasku osnovnih škola šibenskog i kninskog okruga bio je i Ivo Tošić, načelnik za osnovne škole u Povjereništvu narodne prosvjete ZAVNOH-a. Ovo Povjereništvo je još u kolovozu 1944. godine izradilo teme za 10-dnevne pedagoško-političke seminare za učitelje, koji će se održavati nakon oslobođenja zemlje.

Prema dopisu Povjereništva narodne prosvjete ZAVNOH-a, upućenom Prosvjetnom odjelu Oblasnog NOO-a Dalmacije, navest ćemo teme koje su se trebale obraditi na spomenutom seminaru učitelja i drugih prosvjetnih radnika nakon oslobođenja zemlje:

- NOO i odnos prema njima. Razvoj NOO-a, etape u njihovu razvoju, prerastanje u narodnu vlast. AVNOJ, ZAVNOH, odluke III zasjedanja ZAVNOH-a; odnos učitelja prema članovima NOO-a;
- Federativno uređenje Jugoslavije;
- Jedinstveni narodnooslobodilački front (između ostaloga sporazum Tito-Šubašić);
- Važnost prosvjetnog rada u izgradnji naše države;
- Duh u školi u NOB-u;

⁷ Oblasni NOO Dalmacije, Prosvjetni odjel, br. 1708/45, 6. 4. 1945, Izvještaj za mart, str. 4, PAHŠM, Zagreb.

— Unutrašnji izgled škole u NOB-u (parole, slike, zidne novine itd);

— Odnos nastavnika prema okolini (selu, roditeljima, omladinskim organizacijama, nestručnim učiteljima, usmene novine, domovi kulture, pomoć NOO-ima u raznim prilikama);

— Udžbenici u NOB-u;

— Samoobrazovanje nastavnika na stručnom i političkom području;

— Kako ćemo postići dobar polazak škole (ovdje izvesti diskusiju);

— Pripremanje nastavnika za sat;

— Školska administracija;

— Disciplina i kazne u školi;

— Narodni jezik;

— Školska nastava;

— Povijest;

— Zemljopis;

— Prirodne nauke;

— Račun;

— Pronalazak nastavnih sredstava i učila (iznositi vlastito iskustvo). Kratko ponavljanje metodike. Sve povezati s NOB-om.⁸

Kako su se organizirali ovi seminari, navest ćemo primjer onoga u Šibeniku, koji je bio organiziran za sve nastavnike gradskih škola i one učitelje koji su djelovali na području kotara Šibenik, Vodice i Kistanje, dakle, za sve prosvjetne radnike šibenskog okruga. Na seminaru, koji je u stvari bio savjetovanje, sudjelovalo je 147 nastavnika, profesora i učitelja. Sudjelovali su svi prosvjetni radnici koji su se našli kod svojih kuća nakon oslobođenja (i oni koji su sudjelovali u NOB-u). Prisustvovao je i jedan dio nestručnih učitelja koji su radili na području šibenskog okruga, ali i bivši vjeroučitelji. S obzirom na veliki broj sudionika savjetovanje (seminar) je bilo podijeljeno u dvije grupe. U prvoj grupi (od 23. studenoga do 3. prosinca 1944) bilo je 75 sudionika, a u drugoj (od 6. do 16. prosinca) 72 sudionika. U grupama su bili zajedno učitelji, nastavnici i profesori. Konferencije su održavane u zgradi Gimnazije (bivše sjemenište) gdje je bila organizirana i prehrana za sudionike savjetovanja. Svi su oni bili podijeljeni u 8 kružoka. Rukovodilac kružoka bio je sudionik NOB-a. Kru-

⁸ ZAVNOH br. 332, od 1. 8. 1944. Oblasnom NOO-u Dalmacije, AIH-RPD NOO-43-111, Split

žoke su obilazili članovi Prosvjetnog odjela i davali potrebna objašnjenja. O nekim referatima za koje nije bilo literature, diskusija se vodila odmah nakon njihovog održavanja. Pojedina predavanja su održavali članovi Izvršnog odbora Okružnog NOO-a Šibenik, okružni referenti ili istaknuti učitelji i profesori, kao i omladinski rukovodioci, što je ovisilo o temi savjetovanja.⁹

Slične konferencije prosvjetnih radnika u obliku pedagoško-političkih seminara ili savjetovanja održavane su po svim okružnim NOO-ima nakon oslobođenja Dalmacije. Poslije ovih savjetovanja nastavilo se održavanje redovnih konferencija prosvjetnih radnika i aktiva učitelja svakih 15 dana. Konferencije prosvjetnih radnika organizirale su kulturno-prosvjetne sekcije i prosvjetni odjeli NOO-a, a osnovni im je bio zadatak da idejno-politički i pedagoški povezuju rad u školama i da nastavni rad organiziraju u skladu s duhom i idejama narodnooslobodilačke borbe.

Ovu akciju oko održavanja pedagoško-političkih seminara podržavala je i omladinska organizacija (SKOJ i USAOH), pa su i njihovi predstavnici na seminarima prosvjetnih radnika povremeno održavali predavanja «(...) da nastavnici koji se teško prilagođavaju novom načinu učenja shvate važnost omladine kako u narodnooslobodilačkoj borbi tako i u školama».¹⁰

Krajem 1944. i početkom 1945. godine u mnogim područjima okružnih NOO-a radilo se na popravljaju i obnavljanju školskih zgrada ili pripremi privatnih prostorija za početak nastave u onim mjestima, gdje nije bilo odgovarajućih školskih zgrada. Povjereništvo narodne prosvjete ZAVNOH-a donijelo je odluku da se ne obnavljaju *građanske škole* u mjestima gdje su ranije djelovale na području Dalmacije [Benkovac, Blato (na Korčuli), Drniš, Dubrovnik, Hvar, Imotski, Jelsa, Komiza, Korčula, Makarska, Metković, Orebić, Split, Stari Grad (na Hvaru), Šibenik, Trogir, Vela Luka i Vis],¹¹ pa su tako pretvorene u niže razrede srednjih škola. S tim u vezi poslan je novi nastavni plan i program za potpunu srednju školu u izdanju ZAVNOH-a, a pored toga upućen je na teren i Pravilnik o organizaciji dječjih domova, upute za nastavu povijesti NOB-a u svim razredima srednjih škola u prvom polugodištu, kao i upute za organizaciju učiteljskih kon-

⁹ Okružni NOO Šibenik, Prosvjetni odjel, br. 228, od 30. 1. 1945. Historijski arhiv Zadar, Sabirni centar Šibenik

¹⁰ Oblasni komitet SKOJ-a Dalmacije, 9. 12. 1944. Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, str. 6. PAHSM, Zagreb

¹¹ *Učiteljski kalendar za učitelje Banovine Hrvatske 1941. godine*, str. 25, Zagreb, 1941.

ferencija i drugih okupljanja učitelja i kulturno-prosvjetnih radnika; o čuvanju kulturno-povijesne baštine, arhiva, muzeja, biblioteka i čitaonica, narodnih sveučilišta i dr.

Zamah u radu nakon oslobođenja cijele Dalmacije krajem 1944. godine donio je i pozitivne rezultate u organizacijskom sredivanju osnovnog školstva. To nam najbolje ilustrira tablica osnovnih škola u veljači 1945. godine

Osnovne škole na području Dalmacije u veljači 1945. godine¹²

Okrug	Broj škola	Predviđenih	Učitelja	Stručnih	Polaznika	Obveznika	Postotak pohađ.
Zadar	147	35	291	61	8122	15680	43%
Šibenik	61	20	122	72	5337	10898	30%
Knin	29	11	52	11	5000	12221	25%
Srednja Dalmacija	176	52	254	163	11443	20000	100%
Biokovoneretv.	72	26	116	82	8372	16115	32%
Dubrovnik	117	2	164	142	5599	6377	30%
Split (grad)	8	—	59	59	2384	2923	
Ukupno	610	146	1058	590	46257	84764	

Prema gornjoj tablici početkom 1945. godine, kada su se osnovne škole organizacijski sredile, postignut je veliki uspjeh u broju i radu osnovnih škola. U većini kotareva broj osnovnih škola je veći nego prije početka NOB-a, tako na primjer na šibenskom školskom području školske 1940/41. godine radile su 44 osnovne škole, a u veljači 1945. godine radi 61 osnovna škola; ili u dubrovačkom školskom području radile su školske 1940/41. godine 86 osnovnih škola (Dubrovnik I—35, a Dubrovnik II—51 osnovna škola),¹³ a 1945. godine radi 117 osnovnih škola. Slična situacija je i u ostalim kotarevima oslobođene Dalmacije, jer je narod uvidio važnost osnovnog školovanja i težio je da se otvaraju i u mjestima gdje ranije nisu djelovale takve škole.

Međutim, treba istaknuti da rad osnovnih škola nakon oslobođenja nije posvuda zadovoljavao, jer se radilo u teškim uvjetima, nije bilo dovoljno nastavnih pomagala, školskog pribora, udžbenika i drugih sredstava za normalan rad u nastavi. Ponegdje

¹² Iz Izvještaja Oblasnog NOO-a za Dalmaciju ZAVNOH-u br. 1037/45, Split, 3. 3. 1945. PAHŠM, Zagreb

¹³ *Godišnjak* banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 — 26. kolovoza — 1940, Zagreb XCMXL str. 44—45.

se radilo i bez početnice, ali od početka 1945. godine svi učenici osnovnih škola na području Dalmacije dobili su Početnice ili Bukvar, koji im je besplatno podijelio Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-g Dalmacije. »Početnicu« je sastavio Miljenko Grubelić uz suradnju Helenke Gamulin, a redakciju je izvršio prof. Petar Lasta. Početnica je bila tiskana u 80.000 primjeraka, a Bukvar u 35.000 primjeraka.¹⁴ Tisak Početnice i Bukvara obavljen je u Rimu. Oba priručnika bila su sastavljena na načelu odvojenog čitanja od pisanja. Drugi dio Početnice, odnosno Bukvara sadržavao je kraće tekstove. U ovim tekstovima do izražaja je došla idejna komponenta, jer se u njima opisivao život i borba naroda u toku narodnooslobodilačke borbe.

Za bolju i potpuniju organizaciju školstva nakon oslobođenja Dalmacije u travnju 1945. godine Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a izradio je *Uputstva za rad u školi i van nje*,¹⁵ u kojima govori, između ostaloga, i o cilju odgoja, pa ukazuje: »našoj školi je cilj odgajati i izgraditi pozitivna i napredna mlada pokoljenja, a ne srednjake i puzavce. Bude li to na umu rukovodiocima i nastavnici škola, oni će uspostaviti istinski drugarski odnos sa đacima jer oni jesu i moraju biti konstruktivan pandan nastavnici u školskom životu. U međusobnoj povezanosti i razumijevanju otklonit će se mnogi nedostaci i poteškoće u pravilnom vršenju svih zadaća«.

U Uputama se govori i o prijelazu iz škole u školu, otvaranju pomoćnih razreda, u kojima će se obraditi gradivo dvaju razreda za djecu koja uslijed ratnih neprilika nisu redovito posjećivala školu, a na kraju se govori i o vezi škole s roditeljima, kao i o vezi roditeljskog doma i škole. O tome problemu između ostaloga se kaže: »Ni roditeljima đaka ne smije ostati nepoznat školski život. Rukovodioci i nastavnici škola trebaju se usko povezati s roditeljima i upoznati ih s novim odlikama škole, ali ujedno im ukazati na nedostatke njihove djece. Zajedničkim nastojanjima pokrenut će se onaj blagotvorno odgojno prosvjetni stroj, 'Doma i škole'. Stoga neka uprava škole što češće održava sastanke s roditeljima«.

I pored uspješnog rješavanja organizacijskih problema u osnovnom školstvu, nakon oslobođenja Dalmacije, uvijek se nije stizalo na sve pravovremeno odgovoriti. Između ostaloga, Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Dalmacije nalazio se pred izradom novog nastavnog plana i programa za osnovne škole, jer se

¹⁴ Tihom Cvrlije, Učiteljski kurs na Visu, »Večernji list«, 23. listopada 1974, str. 3

¹⁵ Oblasni NOO Dalmacije, Prosvjetni odjel, br. 1005/45, Split, 2. 4. 1945., str. 1, Uputstva za rad u školi i van nje, PAHŠM, Zagreb

neposredno nakon oslobođenja još uvijek radilo po nastavnom planu i programu koji su izradili prosvjetni odjeli kotarskih NOO-a, premda je bila preporuka da se radi po nastavnom planu i programu Prosvjetnog odjeljenja za narodnu prosvjetu ZAVNOH-a od 25. rujna 1944. godine. Po ovom nastavnom planu i programu radilo se u većini osnovnih škola u prvom i drugom razredu, ali u ostalim razredima nije bilo jedinstva u realiziranju nastavnog programa, jer sva kotarska odjeljenja za prosvjetu nisu mogla doći do nastavnog plana i programa Prosvjetnog odjeljenja narodne prosvjete ZAVNOH-a.

Pored toga velike teškoće u potpunijem organiziranju osnovnog školstva i otvaranju novih osnovnih škola bile su u pomanjkanju kvalificiranih učitelja. Da bi se ublažile ove potrebe za učiteljskim kadrovima, kotarski NOO-i organiziraju pedagoške tečajeve za pripremanje gimnazijalaca koji će raditi u osnovnim školama.

Nastavnim planom pedagoških tečajeva, koji su radili od jednog do tri mjeseca, bilo je predviđeno tečajce upoznati sa slijedećim sadržajima:

- Povijest predaprilske Jugoslavije i NOP-a, (33)
- Organizacija narodne vlasti (4)
- Organizacija prosvjetnog rada kod nas (6)
- Školska građa:
 - Gramatika i pravopis (33)
 - Prirodne nauke (66)
 - Osnovi računa i geometrije (42)
 - Geografija (46)
- Odgojno-obrazovni rad (52)
- Vanškolski rad (2)

U stručno-pedagoškom dijelu programa s polaznicima učiteljskih tečajeva obrađivani su ovi sadržaji:

- Što želimo postići odgojno-obrazovnim radom (1)
- Osnovni faktori odgojno-obrazovnog rada (10)
 - dijete: mišljenje, pažnja, pamćenje, zor, predodžba, organski nedostaci,
 - nastavno gradivo,
 - učitelj,
 - sredina.
- Što i kako treba predavati: (12)
 - nastavna osnova,
 - metoda, jedinica,
 - plan lekcija,
 - raspored sati,
 - obrada metode jedinice,
 - kako se dobar nastavnik priprema za nastavni sat.

- Školska disciplina (2)
- Metodika pojedinih predmeta (20)
- Učionica: (3)
 - školski namještaj,
 - školska učila,
 - zidne novine i školske priredbe,
 - uređenje učionice.
- Školska administracija. (5)¹⁶

Planom je bilo predviđeno i 15 dana praktičnog rada u vježbaonici (ogledna predavanja, praktično izvođenje odgojno-obrazovnog rada polaznika tečaja i analiza praktičnih predavanja).

Zadatak je tečajeva bio da se »brzo izgradi novi kadar za rad u osnovnim školama«. Ukupno je bilo predviđeno da se na ovim tečajevima održi 290 sati, a realiziralo se prema prilikama pojedinih kotareva koji su organizirali ove tečajeve. Više ili manje u svim kotarskim centrima po Dalmaciji održavani su pedagoški tečajevi za gimnazijalce, koji su se prihvaćali rada u osnovnim školama.

Pored tečajeva za gimnazijalce, početkom 1945. godine bio je organiziran i *Oblasni petomjesečni učiteljski tečaj za pomoćne učitelje*, a organiziran je na Galovcu (Školjiću) ispred Preka na otoku Ugljanu, kao što je već istaknuto. Oblasni učiteljski tečaj fuzioniran je od dva tečaja, jednog sa zadarskog okruga i drugog u Malom Ratu na omiškom kotaru. Zadarski tečaj je počeo u Bibinju, a nastavljen u Filipjakovu. Tečaj je imao 50 kandidata, a njime je rukovodio Viktor Ostojić, učitelj. Drugi tečaj u Malom Ratu, kod Omiša, kao i tečaj u Filipjakovu nije imao dovoljno stručnog kadra, koji bi radili na tečaju, pa je Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Dalmacije, fuzionirao oba tečaja i organizirao, kao što smo naprijed istakli, *Oblasni učiteljski tečaj*, kojim je rukovodio prof. Ivo Carić.

Oblasni učiteljski tečaj imao je 247 kandidata, podijeljenih u pet grupa prema školskoj spremi. Nastavnici na tečaju bili su: F. Grubišić, V. Kocijan, N. Pupovac, P. i E. Kukolj, D. Stipišić, M. Bujas, A. Matić, D. Šimunović, I. Tomašević i V. Ostojić. Za vježbaonicu služila je tečajcima osnovna škola u Preku, a posjećivali su i osnovnu školu u Sutomišćici na otoku Ugljanu. Kao oblasni učiteljski tečaj počeo je radom u mjesecu ožujku, završio u kolovozu 1945. godine, a po završenom tečaju polaznici su odlazili

¹⁶ Plan i program učiteljskog tečaja, lipanj, 1944. Odjel narodne prosvjete ZAVNOH, PAHŠM, Zagreb.

* (Znamenka u zagradi označava planom broj sati.)

kao pomoćni učitelji u različite krajeve Dalmacije, da pomognu u obnavljanju školstva i kulturno-prosvjetnom uzdizanju našeg naroda.

Oblasni učiteljski tečaj radio je prema nastavnom planu i programu što ga je izradio Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a, pa ćemo navesti njegov nastavni plan:

Nastavni plan Oblasnog učiteljskog tečaja na otočiću Galovcu (Školjiću)¹⁷

— Pedagogija	60 sati
— Organizacija prosvjetnog rada	6 sati
— Hrvatski ili srpski jezik	43 sata
— Povijest (program osn. škole)	25 sati
— Povijest NOB-a	26 sati
— Zemljopis	46 sati
— Biologija	30 sati
— Geologija i mineralogija	5 sati
— Kemija	15 sati
— Fizika	25 sati
— Matematika	42 sata
— Higijena	5 sati
— Organizacija narodne vlasti	4 sata
— Gospodarstvo (program o.š.)	10 sati
— Vanškolski rad	2 sata
— Crtanje (program o.š.)	20 sati
Ukupno:	364 sata

Polaznici oblasnog tečaja polagali su, na kraju, ispit pred ispitnom komisijom: održali su praktično predavanje u razredu i usmeno odgovarali gradivo prema nastavnom programu tečaja. Oblasni prosvjetni odjel upućivao ih je okružnim NOO-ima koji su ih raspoređivali na učiteljska mjesta u oslobođena sela.

Pored učiteljskih tečajeva za pripremanje učiteljskih kadrova, nakon oslobođenja Dalmacije, nastavile su s radom *učiteljske škole*. Prva od njih je počela djelovati u Šibeniku, nekoliko dana nakon oslobođenja ovoga grada. Otvorena su četiri odjeljenja I. i II. razreda (33 učenika) i pripremna A i B odjeljenja (89 kandidata). Prvi upravitelj ove škole, nakon obnavljanja rada, bila je prof. Draga Kurajica, a u školi je radilo 13 nastavnika. Prostorije ove škole bile su u ratu demolirane, pa je škola nastavila s radom u prostorijama gimnazije (ranije prostorije sjemeništa). Postepeno se broj učenika povećavao, nakon što su učenici starijih razreda bili demobilizirani, kako bi nastavili školovanje.¹⁸

¹⁷ Oblasni učiteljski tečaj. Izvještaj Oblasnom NOO-u Dalmacije, Historijski arhiv Zadar (kutija Oblasnog učiteljskog tečaja)

¹⁸ Učiteljska škola u Šibeniku, Arhiva NOO-a, Šibenik, br. 20/45, str. 1, PAHŠM, Zagreb.

Druga učiteljska škola u Dalmaciji otpočela je s radom 29. siječnja u Dubrovniku; upisala je 176 učenika u četiri razreda i pet odjeljenja. U isto vrijeme upisano je 40 učenika za učiteljski tečaj, koji je djelovao uz normalan rad ove škole. U prvoj školskoj godini obnovljene Učiteljske škole u Dubrovniku djelovalo je 15 nastavnika. Otvaranje ove škole, premda u teškim uvjetima, počeo je sistematski rad na osposobljavanju učitelja u ovome dijelu Dalmacije.¹⁹

Treća učiteljska škola je novoformirana u Splitu, a otpočela je s radom 8. veljače 1945. godine.²⁰ Bilo je upisano 104 učenika, a u školi je radilo 12 nastavnika. Otvoreno je i pripremno odjeljenje, u kojem su se učenici pripremali za upis u prvi razred u sljedećoj školskoj godini. U početku svoga djelovanja ova škola nije imala svoje prostorije, pa je radila u prostorijama gimnazije. I nastavnički zbor nije bio kompletan (nije bilo nastavnika matematike, tjelesnog odgoja i domaćinstva). Do knjiga za školsku biblioteku došlo se apeliranjem na građane, roditelje učenika i prosvjetne radnike, pa se tako nabavila i pedagoška literatura.

I u Makarskoj je bila otvorena učiteljska škola, ali samo s prvim razredom u kojem je bilo upisano 25 učenika. Bio je otvoren i drugi razred, ali kako nije bilo dovoljno nastavnika za normalan rad škole, učenici su prešli u dubrovačku učiteljsku školu.

Uz sve učiteljske škole u Dalmaciji, koje su radile nakon oslobodenja, bili su organizirani dački domovi za većinu učenika ovih škola, jer su to mahom bila djeca sa sela, kojima je bio potreban smještaj da bi se mogli školovati. U prvo vrijeme učenici nisu plaćali svoje izdržavanje u dačkim domovima.

Bilo je predviđeno da će učiteljska škola raditi i u kninskom području, jer je još prije drugog svjetskog rata u Kovačiću, kraj Knina bila izgrađena školska zgrada za učiteljsku školu. Međutim, u prvo vrijeme nije bilo dovoljno nastavnika, pa tako nije ni došlo do otvaranja ove škole, premda je o tome pisala »Slobodna Dalmacija«.²¹

Uvjeti za rad osnovnih škola na području Dalmacije nisu bili posvuda isti. Rad je otpočinjao u različito vrijeme. Tako na primjer na *zadarskom* području osnovne škole su počele s radom nakon kapitulacije Italije (8. rujna 1943) i nastavile su djelovati do

¹⁹ *Dubrovnik u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Split, 1985, IHRPD, str. 775.

²⁰ * Povodom otvaranja učiteljske škole u Splitu, *Slobodna Dalmacija*, 1. III 1945, br. 125, str. 2

²¹ Iz rektorata Više pedagoške škole u Splitu, *Slobodna Dalmacija*, 1. V. 1945, br. 130, str. 7

konačnog oslobođenja zemlje. Rad osnovnih škola na zadarskim otocima odvijao se više ili manje kao u doba mira, samo da im nije nedostajalo školskog pribora i udžbenika. Osnovne škole su prekidale s radom jedino kada bi Nijemci poduzimali ofenzive na zadarske otoke radi odmazde za partizanske uspjehe u NOB-u. Prekidi rada trajali bi najviše 15 dana, a radom bi se nastavilo čim bi uvjeti dozvoljavali. Veliki nedostatak u radu ovih škola osjećao se u pomanjkanju učiteljskog kadra, a to bi se rješavalo angažiranjem gimnazijalaca, koji bi završavali pedagoške tečajeve u trajanju od jednog do tri mjeseca. Uz teorijska predavanja iz općeobrazovnih i pedagoških predmeta održavao se i praktični rad u osnovnoj školi. Pedagoški tečajevi bili su održavani u mjestu Sali i Žmanu na Dugom otoku, gdje su se nalazile antifašističke organizacije, organi narodne vlasti i partizanske jedinice. Učiteljske dužnosti na ovome području obavljala su i dva svećenika »koji vrše dužnost pomoćnih učitelja, u školskom radu su vrlo dobri, a u političkom pogledu nema im se što primijetiti. Još davno su jedan i drugi aktivno pomagali naš pokret.«^{21a}

Na kopnenom dijelu zadarskog okruga osnovne škole su otpočele radom nakon oslobođenja Zadra (31. listopada 1944). Najprije je već u prosincu 1944. obnovljena osnovna škola u Arbanasima (danas OŠ »Krsto Ljubičić«) zatim u predjelu Voštarnice i Puntamiki, pa na Poluotoku (danas OŠ »Petar Preradović«). U siječnju 1945. otvorena je osnovna škola u Stanovima, a u svibnju u Bokanjcu i Crnome. Budući da je školska zgrada u Pločama bila u ruševnom stanju, nastava je tamo počela tek 1. listopada 1945, i to u privatnoj kući (prve dvije godine). Nakon završetka rata i konačnog oslobođenja zemlje u Zadru je otvorena i osnovna škola za talijansku nacionalnu manjinu (na talijanskom jeziku).

Otvaranje osnovnih škola na hrvatskom jeziku u Zadru i okolnim selima jedva su dočekali roditelji djece dorasle za školovanje. Oni su htjeli da im djeca slušaju nastavu na materinskom jeziku, pa su neki roditelji dobrovoljno upisivali djecu i s navršениh 15 i 16 godina života, iako su u tim godinama bili oslobođeni obaveznog školovanja.

U ovim školama najviše teškoća je bilo u savladavanju hrvatskog jezika, jer pod Italijom (od anektiranja Zadra ugovorom u Rapallu 12. studenoga 1920) u školama je bilo zabranjeno govoriti materinskim, tj. hrvatskim jezikom. Ubrzo su obnovile rad osnovne škole i na kopnenom dijelu zadarskog okruga koji je

^{21a} Kotarski N.O.O. Preko, Prosvjetni odjel, br. 3687/45, Preko, 8. VI. 1945 (potpisao pročelnik Frane Ivanov)

obuhvaćao Benkovac i Biograd n/m. U to vrijeme benkovački kotar će obuhvaćati i područje Obrovca, odnosno dijela Ravnih kotara i Bukovice, gdje su otvorene mnoge nove škole. Neke od ovih škola radile su i u toku NOB-e uz velike teškoće u pomanjkanju školskog prostora, učiteljskog stručnog kadra, školskog pribora i dr. Međutim, narod ovih područja tražio je osnivanje osnovnih škola, što su NOO-i i prihvatili, premda su uvjeti za rad često bili nemogući. Da bi se što prije osposobili učitelji za rad u osnovnim školama ovih krajeva, Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Dalmacije organizirao je učiteljski tečaj na otočiću Galovcu (Školjiću) ispred Preka na otoku Ugljanu.

Na području *šibenskog* okruga osnovne škole su otpočele organizirati i sistematski rad nakon oslobođenja Šibenika (3. studenoga 1944). U kratkom roku su obnovljene sve osnovne škole, koje su radile do početka drugog svjetskog rata, a nakon konačnog oslobođenja ovoga područja osnovane su mnoge osnovne škole u selima i zaseocima u kojima ih ranije nije bilo.

Nakon izvjesnog vremena nastaviti će samo one osnovne škole koje su imale odgovarajuće uvjete (školski prostor, stručni kadar i dr). Odbornici u pojedinim selima bili su zainteresirani za rad osnovnih škola, pa su često navraćali u kotarsko središte, tj. u grad Šibenik, da bi im poslali učitelje (Danilo Biranj, Raslina, Boraja, Grebaštica i dr). U gradu Šibeniku obnovile su svoj rad osnovne škole u centru grada (danas OŠ »Simo Matavulj«, Docu (danas OŠ »Mate Bujas«), Gorici i Mandalini.

Na području Okružnog NOO-a Knina, koji je obuhvaćao kotareve Drniš i Knin, osnovne škole su organizirano počele djelovati odmah nakon bitke za Knin (3. prosinca 1944. godine). U radu osnovnih škola na ovome području nailazilo se na mnogo teškoća: pomanjkanje učiteljskog kadra, porušene školske zgrade, te nedostaci u školskom priboru sve više ili manje kao i na drugim područjima oslobođene Dalmacije, ali ovdje u još oštrijim formi, jer je kraj najduže bio pod domaćim neprijateljima (ustašama i četnicima), i pod okupatorima, koji su bezobzirno uništavali sve što je imalo svrhu kulturnog unapređivanja širokih narodnih slojeva. Krajem NOB-a, sredinom travnja 1945. godine, Okružni NOO Knin fuzioniran je s Okružnim NOO-om Šibenik, upravo radi boljeg, bržeg i potpunijeg savladavanja nagomilanih teškoća i zaostalosti, pa i na području školstva i prosvjetnog djelovanja.

Područje *Srednje Dalmacije* (obuhvaćalo je kotareve: Trogira, Sinja, Omiša, otoke Brača i Hvara, Visa i Lastova), bilo je vrlo raznoliko po svome sastavu, pa i po organizaciji osnovnog školstva. Na ovome području nalazi se i grad Split, u kojem će se od

oslobođenja ovoga grada (26. listopada 1944) nalaziti i Oblasni NOO Dalmacije.

Na području Okružnog NOO-a Srednja Dalmacija, vrlo rano su formirani *prosvjetni aktivni* u školskim centrima, čiji je zadatak bio unapređivanje nastave u osnovnim školama. U tome radu su pomagali prosvjetni referenti, kako okružnog tako i oblasnog NOO-a. I na ovome području nedostajalo je učitelja, pa su se aktivirali gimnazijalci, koji su završavali pedagoške tečajeve od jednog do tri mjeseca. Za potrebe učenika I. i II. razreda oblasni NOO na ovome okrugu podijelio je 2000 Početnica i 400 Bukvara, što nije bilo dovoljno s obzirom na potrebe i broj djece. U starijim razredima u nastavne svrhe koristio se »Pionir«, »Novi naraštaj«, »Slobodna Dalmacija« i druga štampa, koja je dobro dolazila u savladavanju nastavnih sadržaja pojedinih predmeta.

Slična situacija u organizaciji osnovnih škola bila je i na *bio-kovsko-neretvanskom* okrugu. Na ovome području broj osnovnih škola skoro se udvostručio nakon oslobođenja Dalmacije, u odnosu na broj osnovnih škola prije početka NOB-a. Ovome okrugu su pripadali kotarevi: Imotski, Vrgorac, Metković i Makarska. U narodu ovih kotareva vladao je veliki interes za otvaranje osnovnih škola, jer je od ranije bilo mnogo sela bez osnovne škole, a narod ih je tražio.

Na ovome okrugu, kao i na srednje-dalmatinskom području narod se vraćao iz zbjegova, pa je za djecu trebalo otvarati osnovne škole. I na ovome području bilo je podijeljeno 2000 Početnica za učenike I. i II. razreda, što je ublažilo potrebe za prvim udžbenikom. U starijim razredima različita štampa je zamjenjivala udžbenike i priručnike.

Dubrovnik je oslobođen 18. listopada 1944. godine, pa su od toga vremena počele s radom osnovne škole u gradu i na *dubrovačkom* području. Okružnom NOO-u Dubrovnik pripadali su kotarevi: Pelješac, Primorje, Konavle i otok Korčula. Na cijelom ovom području osnovne škole nisu počele u isto vrijeme. Da bi se prišlo organiziranom radu u školama najprije su održani, kao i na drugim područjima Dalmacije, pedagoško-politički seminari za učitelje i ostale prosvjetne radnike. Otvaranje osnovnih škola provodilo se od kraja listopada do početka prosinca 1944. godine (prema uvjetima za početak rada, odnosno nedostatku učitelja). Ipak je na ovom području, što se tiče stručnih učitelja, bilo bolje nego na drugim područjima, jer je Učiteljska škola u Dubrovniku djelovala sve do oslobođenja. Međutim, bilo je mladih učitelja i učiteljica, koji nisu rado odlazili na rad u udaljenije seoske škole. Na neka područja Dalmacije, tj. tamo gdje je trebalo otvoriti osnovne škole, Oblasni NOO Dalmacije uputio je trideset mladih učitelja i učiteljica.

U gradu Dubrovniku otpočele su radom osnovne škole: Ploče, Centar, Gruž i na Lapadu (u njima su radili stručni učitelji). Ubrzo su počele s radom sve osnovne škole koje su djelovale prije početka drugog svjetskog rata, a bilo je i novootvorenih u selima gdje ih ranije nije bilo (seljaci su tražili da se otvore). I na ovome području bilo je podijeljeno 2000 Početnica za učenike I. i II. razreda.

U narodnooslobodilačkoj borbi naših naroda, koju je pokrenula i vodila KPJ, u toku četverogodišnje borbe izgrađen je novi sistem organizacije narodne vlasti. Od prvih dana narodne revolucije radi se i na novom sistemu narodne prosvjete i školstva, koji kao i NOB sve više poprima narodni i demokratski karakter.

U početku narodnooslobodilačke borbe kulturno-prosvjetnim i školskim radom rukovodile su antifašističke organizacije uz pomoć partizanskih jedinica, a nakon osnivanja Oblasnog NOO-a Dalmacije (siječanj 1943) organizaciju prosvjete i školstva na oslobođenom teritoriju izravno preuzimaju organi narodne vlasti i njihovi prosvjetni odjeli. Bio je to korak dalje u još masovnijem i uspješnijem radu škola i djelovanju na polju narodne prosvjete.

Prosvjetne vlasti su u radu na organizaciji osnovnog školstva osiguravale pravo na školovanje djeci koja su bila obavezna pohađati školu, jednakost u odgoju i obrazovanju u jedinstvenom školskom sistemu, pored toga, besplatno prosvjećivanje i školovanje, kao i izvođenje nastave na materinskom jeziku.

Sadržaji odgoja i obrazovanja povezivali su se s oslobodilačkom borbom, pa su imali odgojni utjecaj na učenike. Zadatak osnovne škole toga doba nije se svodio samo na stjecanje općeg osnovnog obrazovanja već je imao važno mjesto u životu i radu.

Oslobodilačka borba naših naroda unosila je u osnovnu školu novi duh, koji se ogledao u naglašenoj idejnosti i političnosti nastave, usmjerenosti škole i korjenitoj promjeni odnosa između učitelja i učenika. Narod je uvidio važnost osnovnog školovanja, pa je i broj osnovnih škola u toku NOB-a premašio broj prije početka narodne revolucije. To nam pokazuje donja tablica osnovnih škola u Dalmaciji.

Osnovne škole u Dalmaciji početkom svibnja 1945.²²

Okруг	Škola		Učitelja			škol. ob veznika	pola znika
	otvor enih	predvi đenih	stru čnih	nestru čnih	svega		
Zadar	161	27	71	172	243	15424	10626
Šibenik	140	27	114	103	217	22402	13688
Sred.Dalm.	230	37	178	100	278	21804	16567
Biokovo —							
Neretva	97	27	79	35	114	11639	8561
Dubrovnik	117	3	171	13	184	5853	5701
Grad Split	8	—	68	—	68	3324	3166
Š v e g a:	738	121	681	423	1104	80446	58309

Premašen je i broj učiteljskih škola (3) od stanja prije NOB-e (2) i broj polaznika je veći nego do početka narodne revolucije. U oslobođenoj Dalmaciji organizirani su različiti oblici prosvjetnog i kulturnog djelovanja u narodu, a ta problematika prelazi okvire ovoga rada.

²² Podaci iz *Narodne prosvjete*, 1945, br. 2—3, str. 19

*Mate Zaninović: THE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOLS AT THE
END OF WW II IN DALMATIA*

S u m m a r y

During the people's revolution in Yugoslavia, an educational and cultural revolution took place as its integral element. Antifascist organizations, under the leadership of the Yugoslav Communist Party which led the struggle for national liberation, sponsored the endeavours in education and culture.

The first Partisan schools on the liberated territory in Dalmatia during 1942—1944 worked in difficult conditions. Normal school activity was hampered by frequent enemy attacks carried out both by the occupater and by domestic traitors. Most school buildings were burned down, plundered and destroyed. In some places classes were held in the open air or in private residences. Reading was taught using proclamations and leaflets, but by the end of 1944 first and second grade pupils received an »Abecedarian« and »Primer« which facilitated the process of learning to read and write.

Elementary school activity became more organized and systematic with the establishment of the National Liberation Administrative Committee for Dalmatia (January 1943) and its Department of Education, which took upon itself the task of organizing schools. There was a lack of teaching staff so that young people were instructed in teaching courses for work in elementary schools. These courses gave them the most essential professional, pedagogical and political knowhow which was of aid to them in organized classroom activity and in the education of adults.

After the liberation of Dalmatia, the schools for teachers in Šibenik and Dubrovnik were reopened, while a third one was established in Split. Their self-sacrificing work with children in the classroom and amongst adults earned the teachers the respect of the populace so that the interest of the people for schooling was great. Schools and education were a constituent part of the national liberation struggle.

The system of schooling and of the education of children and adolescents during the renewal of Yugoslavia and its buildup of a socialist society, developed on the foundations from which sprang the elementary schools and adult education.